

Krzysztof Marek Kiełpiński

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

k.kiełpinski28@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8168-2514>

Przestępstwo usiłowania udzielenia święceń kobiecie w świetle odnowionych przepisów kanonicznego prawa karnego

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2023.004>

1. Wstęp

W 1994 r. papież Jan Paweł II w liście apostolskim motu proprio *Ordinatio sacerdotalis* określił w sposób definitywny naukę na temat udzielania święceń w Kościele katolickim¹. Sakrament ten może być ważnie udzielony wyłącznie ochrzczoneму mężczyźnie. Następca świętego Piotra przypomniał, że Kościół w przypadku udzielenia święceń kobiecie nie otrzymał władzy od Chrystusa. Brak mandatu w tym obszarze miał uzasadnić nieważność takiego działania. Taka wypowiedź papieska powinna zamknąć wszelką dyskusję, niestety – wywołała odwrotny skutek.

W 2007 r. Stolica Apostolska zdecydowała, że czynność udzielenia święceń kobiecie w Kościele katolickim będzie stanowiła prze-

¹ Ioannes Paulus II, *Letterae apostolica de sacerdotali ordinatione viris tantum reservanda Ordinatio sacerdotalis*, 22.05.1994, „Acta Apostolicae Sedis” (dalej: AAS) 1994, nr 86, s. 545–548. Tekst polski: Jan Paweł II, *List apostolski o udzielaniu święceń kapłańskich wyłącznie mężczyznom Ordinatio sacerdotalis*, 22.05.1994, „L'Osservatore Romano” 1994 (wyd. pol.), nr 8, s. 7–9.

stępstwo², a 23 maja 2021 r. papież Franciszek ogłosił konstytucję apostolską *Pascite Dei gregem*³, która nowelizowała kanoniczne prawo karne. Nowe przepisy w Kościele katolickim, obowiązujące od 8 grudnia 2021 r., różniły się od tych publikowanych w 2007 r. Istotą studium jest porównanie ze sobą norm prawnych w celu ukazania wyraźnych zmian w tym obszarze. Ponadto zaprezentowano obecne w piśmiennictwie wcześniejsze poglądy związane z kwestią udzielenia święceń kobietom, które wpłynęły na decyzję Stolicy Apostolskiej o penalizacji tego typu zachowań.

2. Bliższe i dalsze przyczyny prowadzące do określenia przestępstwa udzielenia święceń kobiecie

Stolica Apostolska uznała czynność udzielenia święceń kobiecie za przestępstwo dopiero w 2007 r. Mając ten fakt na uwadze, warto zadać sobie pytanie: dlaczego akurat wtedy takie działanie postanowiono penalizować? Przyczyny, które stały u podstaw decyzji podjętej przez ustawodawcę, można podzielić na bliższe i dalsze.

2.1. Przyczyny dalsze

Przyczyn dalszych należy poszukiwać w funkcjonowaniu różnych wspólnot eklezjalnych, które powstały wraz z nauką głoszoną przez Marcina Lutra i reformacją. Zwolennikiem tego wniosku był Marek Stokłosa. Wskazał on, że doktryna Kościoła w tej sprawie

² Congregatio pro Doctrina Fidei, *Decretum generale de delicto attentatae sacrae ordinationis mulieris*, 19.12.2007, AAS 2008, nr 100, s. 403–404. Tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Dekret ogólny w sprawie przestępstwa, jakim jest usiłowanie udzielenia święceń kapłańskich kobiecie*, 19.12.2007, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kdwiary/dekret_ordf_3005008.html (dostęp: 8.07.2021 r.).

³ Franciscus, *Constitutio apostolica Pascite Gregem Dei qua Liber VI Codicis Iuris Canonici reformatur*, 23.05.2021, https://www.vatican.va/content/francesco/la/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20210523_pascite-gregem-dei.html (dostęp: 8.11.2021 r.).

była niezmienna. Wynikała z Objawienia Bożego, które zakładało, że święcenia ważnie przyjmował tylko mężczyzna ochrzczony. Jednak podczas reformacji poruszano omawianą kwestię zupełnie inaczej. Pojawiły się głosy sprzeciwu wobec zdecydowanej postawy Magisterium Kościoła, które wykluczyło możliwość udzielenia święceń kobietom⁴. Owocem przemian społecznych było powstanie ruchu feministycznego, który postulował dopuszczenie kobiet do święceń. W opinii Piotra Hemperka żądania feministek dotyczyły kwestii praw człowieka i równouprawnienia płci⁵. Mirosław Sander zauważył, że postulat udzielenia święceń kobietom stał się głównym tematem, który miał wywołać dyskusję dotyczącą równouprawnienia i – w ostateczności – zostać przekształcony w prawo człowieka⁶.

W historii z pierwszym faktem udzielenia święceń kobiecie spotykamy się we wspólnocie kongregacjonistów amerykańskich. W 1853 r. przełożony wspólnoty ordynował do pełnienia posługi kobietę. Z biegiem czasu kolejne wspólnoty eklezjalne podejmowały decyzję o ordynacji kobiet (m.in. baptyści, metodyści), a w XX w. zaczęły ją dopuszczać inne wspólnoty eklezjalne, które wyrosły na fundamencie reformacji⁷. Jednak Kościół katolicki negatywnie ocenił tę praktykę i wielokrotnie przypominał swoje stanowisko, które wynikało z Objawienia Bożego oraz natury święceń. Aldona Dydek zaznacza, że od 1898 r. w Kościele anglikańskim kobiety upominały się o prawo do ordynacji, lecz w 1914 r. synod Kościoła Anglii odrzucił ordynację kobiet zdecydowaną większością głosów⁸.

⁴ M. Stokłosa, *Utrata stanu duchownego. W aktualnym prawodawstwie Kościoła Łacińskiego*, Warszawa 2015, s. 128.

⁵ P. Hemperek, *Stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie dopuszczenia kobiet do kapłaństwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1978, nr 5, s. 35–36.

⁶ M. Sander, *Il delitto di attentata ordinazione sacra di una donna. Ratio legis teologica l'evoluzione storica della normativa e commento alla legge vigente*, Roma 2013, s. 42.

⁷ A. Piola, *Donna e sacerdozio. Indagine storica-teologica degli aspetti antropologici dell'ordinazione delle donne*, Torino 2005, s. 390–391.

⁸ A. Dydek, *Ordynacja kobiet. Problemy i pytania otwarte w kontekście dialogu ekumenicznego*, Kraków 2017, s. 26–28; P. Leszczyński, *Protestantyzm w świecie i w Polsce wobec zagadnienia ordynacji kobiet na urząd duchowne-*

W 1974 r. w Stanach Zjednoczonych w Kościele episkopalnym udzielono święceń kobietom, a w tym samym roku zaakceptował to Kościół anglikański. Arcybiskup Canterbury 9 lipca 1975 r. poinformował o tym fakcie papieża Pawła VI⁹. Odpowiedź Stolicy Apostolskiej była wręcz błyskawiczna. W listopadzie papież Paweł VI skierował list, w którym powtórzył niezmiennie stanowisko Kościoła katolickiego, wynikające z Pisma Świętego i Tradycji, że nie ma możliwości udzielenia święceń kobietom w Kościele katolickim¹⁰. Szczegółowego wyjaśnienia omawianej kwestii podjęła się Kongregacja Nauki Wiary, która opublikowała deklarację *Inter insigniores*. Umieszczono w niej trzy tezy. Pierwsza podkreślała, że w Kościele katolickim trwa nieprzerwanie tradycja, na podstawie której nie wolno udzielać ważnie święceń kobietom. Druga nawiązywała do wolnego wyboru Chrystusa, który na apostołów wyznaczył tylko mężczyzn. Trzecia dotyczyła praktyki apostołów. Poza tym wskazano na argumenty teologiczne – m.in. działanie kapłana *in persona Christi*, kapłan jako znak Chrystusa w sensie sakramentalnym oraz symbolikę obłubieńczej relacji Chrystusa z Kościołem¹¹.

Środowisko teologów było podzielone. Watykański dokument pozytywnie ocenili Hans Urs von Balthasar, Joseph Ratzinger, Manfred Hauke i Sarah Butler. Według Bujaka i Nocetiego m.in. Karl Rahner i Giovanni Battista Guzzetti wypowiadali się ostroż-

go. *Regulacje wewnątrzkościelne oraz aktualny stan dyskusji*, w: *Kobiety we współczesnej Europie*, red. M. Musiał-Karg, Toruń 2009, s. 190–191.

⁹ B. Poważa-Kurko, *Historia sporu o ordynację kobiet w Kościele anglikańskim*, „Słowo i Myśl” 2000, nr 5–6, s. 20–21; W. Miziołek, *Dyskusja w Kościele anglikańskim nad dopuszczeniem kobiet do kapłaństwa*, „Biuletyn Ekumeniczny” 1974, nr 1, s. 51–52; C. Dezzuto, *Il delictum gravius di attentata ordinazione sacerdotale di una donna*, „Ius Missionale” 2012, nr 6, s. 247–249.

¹⁰ Paulus VI, *Rescriptum ad litteras Suae Gratiae Rev.mi Doctoris F.D. Gorgan, Archiepiscopi Cantuariensis, de sacerdotali mulierum ministerio*, 30.11.1975, AAS 1976, nr 68, s. 599–600.

¹¹ Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Declaratio Inter insigniores circa quaestionem admissionis mulierum ad sacerdotium ministeriale*, 15 października 1976 r., AAS 1976, nr 69, s. 98–116. Tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Deklaracja o dopuszczeniu kobiet do kapłaństwa urzędowego Inter insigniores*, 15.10.1976, w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, t. 1, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 2010, s. 132–137.

nie, wskazując jednocześnie na kwestie problemowe¹². Zdaniem Aldony Dydek większość głosów po wydaniu deklaracji miała charakter negatywny. Nie zgadzano się z interpretacją umieszczonych tekstów biblijnych i patrystycznych zawartych w deklaracji. Podkreślano, że nauczanie nie miało charakteru definitywnego¹³. Zdaniem Pioli nauczanie zawarte w deklaracji zostało umieszczone w innych dokumentach Kościoła katolickiego – m.in. Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r.; Katechizmie Kościoła katolickiego z 1992 r. oraz encyklikach i adhortacjach papieskich¹⁴.

Wśród przyczyn dalszych nie należy zapomnieć o dwóch dokumentach wydanych podczas pontyfikatu Jana Pawła II. Pierwszy z nich to wspomniany we wstępie artykułu list motu proprio *Ordinatio sacerdotalis*, który Avery Dulles ocenia jako najbardziej kontrowersyjny dokument wydany przez papieża Polaka¹⁵. Papież Jan Paweł II stwierdził w nim, że Kościół nie ma żadnej władzy udzielania święceń kobietom oraz że orzeczenie to powinno być przez wiernych Kościoła uznane za ostateczne¹⁶. 28 października 1995 r. Kongregacja Nauki Wiary przygotowała odpowiedź na pytania, które dotyczyły listu papieskiego. Watykański dokument wyjaśniał, że nauczanie Kościoła o niedopuszczeniu kobiet do święceń należy do depozytu wiary. Ma on charakter objawiony i nieomylny¹⁷. Zwolennicy w swoich publikacjach odnieśli się do

¹² J. Bujak, *Problem kapłaństwa kobiet w nauczaniu Kościoła katolickiego po Soborze Watykańskim II – „Inter insigniores” i „Ordinatio sacerdotalis”*, w: *Ty jesteś kapłanem na wieki*, red. Z. Kroplewski, A. Offmański, Szczecin 2006, s. 155–156; S. Noceti, *Donne e ministero: una questione scomoda. Orientamenti e prospettive interpretative nella riflessione teologica delle donne*, w: *Liturgia e ministeri ecclesiali. Atti della XXXV Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia, Vallombrosa 26–31.08.2007*, a cura di A.M. Calpaj Burlini, Roma 2008, s. 67–99.

¹³ A. Dydek, op.cit., s. 104.

¹⁴ A. Piola, op.cit., s. 500–504.

¹⁵ A. Dulles, *Gender and Priesthood. Examining the Teaching*, „Origins” 1996, nr 25, s. 778–779.

¹⁶ Jan Paweł II, *List apostolski*, s. 4–5.

¹⁷ *Congregatio pro Doctrina Fidei, Responsum ad dubium circa doctrinam in Epistola Apostolica Ordinatio sacerdotalis traditam*, 28.10.1995, AAS 1995, nr 87, s. 1114–1115. Tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Odpowiedź na wątpliwości dotyczące doktryny zawartej w liście apostolskim Ordinatio sacerdotalis Utrum doctrina*, 28.10.1995, w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty*

zastrzeżeń wysuwanych w stosunku do katolickiej nauki o udzielaniu święceń kobietom¹⁸. Stanowisko przeciwne wyraziła grupa feministyczna oraz troje teologów katolickich: Francis Sullivan, Gisbert Greshake i John Wijngaards¹⁹. Zdaniem Aldony Dydek dyskusja przybrała podwójny kierunek. Z jednej strony autorzy odnieśli się do zaprezentowanych argumentów biblijnych i antropologicznych, z drugiej zaś do problemu dogmatycznego – rangi nauczania zawartego w liście²⁰.

Drugi dokument, opublikowany w czerwcu 1998 r. przez Kongregację Nauki Wiary, stanowił kontynuację debaty wokół rangi nauczania Magisterium Kościoła. Wyjaśnienia doktrynalne dotyczące końcowej części Wyznania Wiary²¹ były komentarzem do listu apostołskiego motu proprio *Ad tuendam fidem*²². W papieskim

Kongregacji Nauki Wiary 1995–2000, t. 2, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 2010, s. 13–14.

¹⁸ Joseph Ratzinger, Carlo Martini, Rino Fisichella, Jean-Miguel Garrigues, Sarah Butler, Avery Dulles. Szerzej w: J. Ratzinger, *Il sale della terra. Cristianesimo e Chiesa cattolica nella svolta del millenio. Un colloquio con Peter Seewald*, Cinisello B. 1997, s. 238–241; C.M. Martini, U. Eco, *In cosa crede chi non crede?*, „Liberal” 1998, s. 59–60; R. Fisichella, *Sulle donne prete con è una questione di tempo*, „Palestra del Clero” 1995, nr 74 s. 749–751; S. Butler, *Women’s Ordination. Three Questions*, „Chicago Studies” 1995, nr 34, s. 75–88; A. Dulles, *L’ordinazione delle donne. I motivi per dir no*, „La Civiltà Cattolica” 1998, nr 3, s. 119–128.

¹⁹ I. Raming, *Der Ausschluss der Frau vom priesterlichen Amt. Gottgewollte Tradition oder Diskriminierung? Eine rechtshistorisch-dogmatische Untersuchung der Grundlagen von Kanon 968 § 1 des Codex Iuris Canonici*, Köln–Wien 1973, s. 34–78 I. Raming była niemiecką teolożką katolicką, napisała dzieło, które z perspektywy kanonicznej kwestionowało tradycyjną naukę o święceńiach; G. Greshake, *Być kapłanem dzisiaj*, Poznań 2010, s. 213–226; F. Sullivan, *Insegnamento infallibile sull’ordinazione delle donne?*, w: *Capire a interpretare Il Magistero. Una fedeltà creative*, red. F. Sullivan, Bologna 1997, s. 203–206; J. Wijngaards, *The Ordination of Women in the Catholic Church. Unmasking a Cuckoo’s Egg Tradition*, London 2001, s. 113–120.

²⁰ A. Dydek, op.cit., s. 106.

²¹ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Professio fidei et iusiurandum fidelitatis in suscipiendo officio nomine Ecclesiae exercendo una cum nota doctrinali adnexa*, 29.06.1998, AAS 1998, nr 90, s. 542–551. Tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *Wyjaśnienie doktrynalne dotyczące końcowej części formuły Wyznania wiary*, 29.06.1998, w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1995–2000*, t. 2, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 2002, s. 48–57.

²² Ioannes Paulus II, *Litterae apostolicae motu proprio datae quibus normae quaedam inseruntur in Codice Iuris Canonici et in Codice Canonum Ecclesia-*

liście określono trzy poziomy nauczania Kościoła: objawione, definitywne i autentyczne. Najwyższą rangę nadano nauczaniu objawionemu, które bezpośrednio stanowiło depozyt wiary. Nauczanie definitywne nie jest podawane jako objawione, jednak wiąże się z Objawieniem Bożym, strzeże depozytu i wiernie go wyjaśnia. Nauczanie dotyczące zakazu udzielania święceń kobietom zostało zakwalifikowane jako definitywne, a negowanie go w tej materii sprawiało, że członek Kościoła katolickiego popełniał zarówno grzech ciężki – herezję, jak i przestępstwo, ponieważ tego typu zachowanie było w prawie kanonicznym penalizowane²³.

2.2. Przyczyna bliższa

Przyczyna bliższa wiązała się z pewnym wydarzeniem, do którego doszło 29 czerwca 2002 r. Wtedy to samowolny arcybiskup Rumolo Antonio Braschi, przywódca schizmatycznej wspólnoty Apostolskiego Charyzmatycznego Kościoła Katolickiego Chrystusa Króla, udzielił święceń kapłańskich siedmiu kobietom z Niemiec, Austrii i USA. Ceremonia odbyła się na statku pasażerskim płynącym z Passau do Linzu²⁴. Wydarzenie spotkało się z natychmiastową reakcją Stolicy Apostolskiej. 10 lipca 2002 r. Kongregacja Nauki Wiary wydała specjalną deklarację *Monitum*. Podkreślono w niej, że udzielenie święceń na statku przez abp. Braschiego stanowiło symulację sakramentu, z tego tytułu więc są one nieważne i należy je uznać za nieistniejące, a samo usiłowanie ich

rum Orientalium Ad tuendam fidem, 18.05.1998, AAS 1998, nr 90, s. 457–461. Tekst polski: Jan Paweł II, *List motu proprio Ad tuendam fidem wprowadzający pewne przepisy do Kodeksu prawa kanonicznego i Kodeksu kanonów Kościołów Wschodnich*, 18.05.1998, w: *Jan Paweł II. Dzieła wybrane*, t. 4, Kraków 2007, s. 209–213.

²³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 1983, nr 75/II, s. I–XXX, 1–324. Tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Warszawa 2021; KPK/1983, kan. 1364 § 1: „Odstępca od wiary, herezyk lub schizmatyk zaciąga ekskomunikę *latae sententiae*, przy zachowaniu w mocy kanonu 194 § 1 i 2°, może być ponadto ukarany karami, o których mowa w kan. 1336 § 2–4”.

²⁴ M. Stokłosa, *op.cit.*, s. 131; M. Sander, *op.cit.*, s. 118–119; C. Dezzuto, *op.cit.*, s. 245–246.

udzielenia jest ciężkim przestępstwem przeciwko Boskiemu ustanowieniu Kościoła oraz jego jedności z racji przynależności udzielającego do schizmatycznej wspólnoty²⁵. 22 lipca 2002 r. Kongregacja Nauki Wiary wezwała kobiety, aby uznały nieważność swoich święceń i przeprosiły za zgorszenie wiernych Kościoła, w przeciwnym razie zagroziła karą ekskomuniki zarezerwowaną Stolicy Apostolskiej. Kobiety nie zareagowały na ten apel, więc 5 sierpnia 2002 r. została wymierzona kara²⁶. Ich sprzeciw nie odniósł skutku i w piśmie z dnia 21 grudnia 2002 r. podtrzymano decyzję Kongregacji²⁷. Sankcja bezpośrednio po tym wydarzeniu miała charakter *ferendae sententiae*. Tego typu kary wymierza się wyrokiem lub dekretem karnym. Zanim wymierzający karę nałoży ją sprawcy, musi zbadać jego poczytalność oraz okoliczności towarzyszące popełnieniu przestępstwa.

Według Zbigniewa Sucheckiego oraz Carla Dezzuto do kolejnych aktów udzielenia święceń kobietom doszło w Hiszpanii i Stanach Zjednoczonych²⁸. W związku z tym Kongregacja Nauki Wiary, działając na mocy specjalnego uprawnienia, 19 grudnia 2007 r. określiła przestępstwo udzielenia święceń kobiecie: „Przy zachowaniu przepisu 1378 Kodeksu prawa kanonicznego, że zarówno ten, kto usiłował udzielić święceń kobiecie, jak i kobieta, która usiłowała przyjąć święcenia, podlega karze ekskomuniki *latae sententiae* zarezerwowanej Stolicy Apostolskiej”²⁹. 21 maja 2010 r. zapis ten umieszczono w dokumencie Kongregacji Nauki Wiary³⁰.

²⁵ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Dichiarazione – Monitum*, 10.07.2002, AAS 2002, nr 94, s. 584.

²⁶ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Decreto di scomunica*, 5.08.2002, AAS 2002, nr 94, s. 585.

²⁷ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Recursus quarundam excommunicatarum mulierum reciter. Decerto*, 21.12.2002, AAS 2003, nr 95, s. 271–273.

²⁸ Z. Suchecki, *Le privazioni e le proibizioni nel Codice di Diritto Canonico del 1983*, Città del Vaticano 2010, s. 72–77; C. Dezzuto, op.cit., s. 246–247.

²⁹ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Decretum generale. De delicto attentatae sacra ordinationis mulieris*, 19.12.2007, AAS 2007, nr 100, s. 403.

³⁰ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Normae de delictis Congregationi pro Doctrina Fidei reservatis seu Normae de delictis contra fidem neon de gravibus delictis*, 21.05.2010, AAS 2010, nr 102 s. 419–434. Tekst polski: Kongregacja Nauki Wiary, *List na temat cięższych przestępstw zarezerwowanych do osądu przez Kongregację Nauki Wiary i nowe Normae de gravioribus delictis*, 21.05.2010, „L'Osservatore Romano” 2010 (wyd. pol.), nr 5, s. 4–19.

11 października 2021 r. dokument znowelizowano, jednak przestępstwo zachowano³¹. W nowych przepisach kanonicznego prawa karnego, z 8 grudnia 2021 r., wyrażono je w kanonie 1379 § 3, który otrzymał brzmienie: *Tum qui sacrum ordinem mulieri conferre attentaverit, tum mulier quae sacrum ordinem recipere attentaverit, in excommunicationem latae sententiae Sedi Apostolicae reservatam incurrit; clericus praeterea dimissione e statu clericali puniri potest*³². Można tu mówić o nowości, ponieważ Kongregacja Nauki Wiary określiła je jako przestępstwo szczególne (*delictum singulum*). Zmieniono sankcję karną na bardziej dotkliwą ze względu na ciężki charakter przestępstwa (*delictum graviora*). Ustanowiono za nie ekskomunikę *latae sententiae*, z której może zwolnić jedynie Stolica Apostolska. Charakter tej kary jest specyficzny. Składa się ona z dwóch elementów: upomnienia i sankcji karnej. Jej skutki dotyczą sprawcę automatycznie w chwili popełnienia przestępstwa. W dalszej części artykułu zostanie przeprowadzona analiza porównawcza wymienionych aktów prawnych.

3. Analiza porównawcza przepisów prawnych

Istotą studium jest przeprowadzenie analizy różnych przepisów, które regulują czynność udzielenia święceń kobiecie. W tym celu zestawiono różne dokumenty. Zostały umieszczone w tabeli, aby można było dostrzec ewentualne zmiany na różnych poziomach tworzenia tekstu prawnego. Analiza dotyczy tekstu łacińskiego oraz tłumaczenia na język polski.

³¹ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Normae de delictis Congregationi pro Doctrina Fidei reservatis seu Normae de delictis contra fidem neon de gravibus delictis*, 11.10.2021, https://www.vatican.va/resources/index_en.htm, wersja polska (dostęp: 8.07.2022 r.).

³² KPK/1983, kan. 1379 § 3: „Ten, kto usiłował udzielić święceń kobiecie, jak i kobieta, która usiłowała przyjąć święcenia, zaciągają karę ekskomunikacji *latae sententiae* zarezerwowaną Stolicy Apostolskiej; duchowny może być ponadto ukarany wydaleniem ze stanu duchownego”.

Kongregacja Nauki Wiary, <i>Derectum generale</i>, 19 grudnia 2007	Kongregacja Nauki Wiary, <i>De delictis reservatis</i>, 21 maja 2010	Kongregacja Nauki Wiary, <i>De delictis reservatis</i>, 11 października 2021	Kodeks prawa kanonicznego po nowelizacji, kan. 1379 § 3, 8 grudnia 2021
<p><i>Firmo praescripto ca. 1378 Codicis Iuris Canonici, tum quicumque sacrum ordinem mulier conferre, tum mulier quae sacrum ordinem recipere attentaverit, in excommunicationem latae sententiae Sedi Apostolicae reservatum incurrit.</i></p> <p>„Z zachowaniem przepisu kanonu 1378 KPK/1983 ten, kto usiłował udzielić święceń kobiecie, jak i kobieta, która usiłowała przyjąć święcenia, podlega karze ekskomunikacji <i>latae sententiae</i> zarezerwowanej Stolicy Apostolskiej”.</p>	<p><i>Firmo praescripto can. 1378 Codicis Iuris Canonici, tum qui sacrum ordinem conferre attentaverit tum mulier quae sacrum ordinem recipere attentaverit, in excommunicationem latae sententiae Sedi Apostolicae reservatam incurrit.</i></p> <p>„Z zachowaniem przepisu kanonu 1378 KPK/1983 ten, kto usiłował udzielić święceń kobiecie, jak i kobieta, która usiłowała przyjąć święcenia, podlega karze ekskomunikacji <i>latae sententiae</i> zarezerwowanej Stolicy Apostolskiej”.</p>	<p><i>Quoque delictum gravius attentatae sacrae ordinationis mulieris: si qui sacrum ordinem conferre vel mulier quae sacrum ordinem recipere attentaverit christifideles fuerint CIC subiecti, in excommunicationem latae sententiae incurrunt, cuius remissio ad normam can. 1379 § 3 CIC Sedi Apostolicae reservatur.</i></p> <p>„Najcięższe przestępstwo usiłowania udzielenia sakramentu święceń kobiecie: jeśli usiłujący udzielić święceń lub kobieta usiłująca przyjąć święcenia jest wiernym podlegającym KPK, zaciągającą ekskomunikę <i>latae sententiae</i>, z której zwolnienie, zgodnie z kan. 1379 § 3 KPK, jest zastrzeżone Stolicy Apostolskiej”.</p>	<p><i>Tum qui sacrum ordinem mulieri conferre attentaverit, tum mulier quae sacrum ordinem recipere attentaverit, in excommunicationem latae sententiae Sedi Apostolicae reservatam incurrit; clericus praeterea dimissione e statu clericali puniri potest.</i></p> <p>„Ten, kto usiłował udzielić święceń kobiecie, jak i kobieta, która usiłowała przyjąć święcenia, zaciągając karę ekskomunikacji <i>latae sententiae</i> zarezerwowaną Stolicy Apostolskiej; duchowny może być ponadto ukarany wydaleniem ze stanu duchownego”.</p>

W tabeli porównano ze sobą cztery dokumenty, w których występowało omawiane przestępstwo. Należy zauważyć, że każdy przepis prawny był różnie redagowany. W dokumentach z 2007 i 2010 r. nawiązano bezpośrednio do kanonu 1378 Kodeksu prawa kanonicznego sprzed nowelizacji (8 grudnia 2021 r.). Wcześniejsza wersja w przywołanym kanonie określała przestępstwa przeciwko sakramentom pokuty i pojednania oraz Eucharystii przez usiłowanie ich sprawowania. W pozostałych dwóch dokumentach z 2021 r. nie ma nawiązania do dyspozycji zawartej w kanonie 1378, ponieważ ewolucja w tym obszarze wskazała nieważność innych aktów, które wynikają z usiłowania udzielenia święceń kobiecie. W związku z tym warto podkreślić, że udzielenie święceń kobiecie w konsekwencji prowadzi do nieważności kluczowych sakramentów: Eucharystii oraz pokuty i pojednania. Ogólna charakterystyka wspomnianych tekstów prawnych stała się bazą do przeprowadzenia szczegółowej analizy, w ramach której omówiono dwa obszary przestępstwa: zakres przedmiotowy i podmiotowy.

3.1. Zakres przedmiotowy przestępstwa

Punktem wyjścia do przeprowadzenia rozważań w tym obszarze jest określenie materii i formy sakramentu święceń, a więc czynności, gestów, formuł, które są konieczne do tego, aby ów sakrament był ważnie i godziwie udzielony. Sakrament święceń przechodził na przestrzeni wieków ewolucję. Został ustanowiony przez Chrystusa, a następnie w dokumentach Kościoła określono jego stopnie oraz rytuał ich sprawowania. W obecnym prawodawstwie ustawodawca zaznaczył, że są trzy stopnie święceń: diakonat, prezbiterat i episkopat – biskupstwo³³. W kanonie 1009 § 2 przypomniano, że udziela się ich poprzez nałożenie rąk i modlitwę konsekracyjną, określoną dla poszczególnych stopni w księgach liturgicznych³⁴. Powyższych czynności dokonuje szafarz sakra-

³³ KPK/1983, kan. 1009 § 1.

³⁴ KPK/1983, kan. 1009 § 2.

mentu – biskup³⁵. Przepięstwo udzielenia święceń kobiecie będzie czynnością nieważną i niegodziwą, ponieważ podmiot przyjmujący nie jest zdolny do ich przyjęcia, a szafarz udzielający nie spełnił wszystkich czynności, które są wymagane, aby były godziwe – legalne. W kanonie 1024 określono ważność święceń – może je przyjąć jedynie mężczyzna ochrzczony³⁶.

W dokumentach z 2007 i 2010 r. ustawodawca nakazuje zachować dyspozycję umieszczoną w kanonie 1378. Zdaniem Jerzego Syryjczyka stanowiła ona delikatną materię związaną ze sprawowaniem świętych sakramentów. Nieważność udzielonych święceń skutkuje nieważnością sprawowanych sakramentów, do których konieczna jest wynikająca z nich władza. Przepięstwo usiłowania udzielenia święceń kobiecie jest wyjątkowo niebezpieczne dla zachowania porządku publicznego i prywatnego oraz realizacji celu nadprzyrodzonego – *salus animarum suprema lex Ecclesiae*³⁷. Inwigilacja Kościoła w tym obszarze jest ukierunkowana na to, aby nie doszło do nadużyć przy czynnościach koniecznych do zbawienia, a zwłaszcza przy sprawowaniu sakramentów³⁸. Dariusz Borek podkreśla, że przepięstwo udzielenia święceń kobiecie *per analogiam* jest podobne do usiłowania sprawowania Eucharystii oraz sprawowania sakramentu pokuty i pojednania. W tym przypadku ma miejsce uzurpowanie sobie władzy lub możliwości udzielenia święceń kobiecie, a więc osobie, która jest niezdolna do przyjęcia święceń kapłańskich³⁹. W pozostałych dwóch dokumentach z 2021 r. nie ma nawiązania do kanonu 1378 – usiłowania sprawowania sakramentów Eucharystii i pokuty. Może to wynikać z większej świadomości, że usiłowanie udzielenia święceń kobiecie stanowi czynność przepiępczą i nie-

³⁵ Z. Janczewski, *Ustanawianie szafarzy sakramentów świętych w Kościele łacińskim i Kościołach wschodnich*, Warszawa 2004, s. 192–196.

³⁶ KPK/1983, kan. 1024.

³⁷ KPK/1983, kan. 1752; J. Syryjczyk, *Wymiar kar latae sententiae w świetle przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, „Prawo Kanoniczne” 1985, nr 3–4, s. 42–43.

³⁸ J. Syryjczyk, *Kanoniczne prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 2003, s. 95–106.

³⁹ D. Borek, *Przepięstwa zastrzeżone dla Kongregacji Nauki Wiary. Normy materialne i proceduralne*, Tarnów 2019, s. 107–108.

ważną. We wszystkich zestawionych przepisach prawnych kluczowe było słowo „usiłować”, które ma dwa znaczenia: pierwsze – wysiłek podjęty, aby osiągnąć jakiś cel; drugie – działanie jakiejś osoby bezpośrednio zmierzające do popełnienia przestępstwa⁴⁰.

Czynność wypełnia znamiona przestępstwa, gdy szafarz sprawujący sakrament święceń nałożył ręce na głowę kobiety, a następnie odmówił modlitwę konsekracyjną przepisaną w księgach liturgicznych na właściwy stopień święceń. Powyższe działanie musi odbywać się realnie, czyli musi fizycznie nastąpić usiłowanie udzielenia sakramentu święceń kobiecie⁴¹. Claudio Papale zwraca uwagę, że przestępstwo osiąga swój skutek, gdy dokonuje się również wirtualnie. Autor stwierdza, że chociaż nie dochodzi fizycznie do nałożenia rąk, a modlitwę konsekracyjną można odmówić za pomocą komunikatora online, taki akt prawny z natury stanowi przestępstwo, ponieważ kluczowe są intencja sprawowania sakramentu święceń oraz podmiot, który go przyjmuje⁴². W opinii Damiána Guillermo Astiguety większość autorów podkreślała, że przestępstwo osiąga swój skutek, gdy szafarz poprzez słowa, realne gesty oraz wypowiedzenie modlitwy konsekracyjnej usiłuje udzielić święceń kobiecie⁴³.

3.2. Zakres podmiotowy przestępstwa

Analiza przestępstwa w tym obszarze dotyczy dwóch podmiotów: szafarza udzielającego sakramentu oraz przyjmującego. Klu-

⁴⁰ Słownik języka polskiego PWN, hasło *usiłować*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/usi%C5%82owa%C4%87.html> (dostęp: 6.07.2022 r.).

⁴¹ D. Cito, *Delicta graviora contro la fede sacramenti*, w: *Questioni attuali di diritto penale canonico* (Studi Giuridici 96), red. V. de Paolis, Città del Vaticano 2012, s. 31–54.

⁴² C. Papale, *I delitti contro la morale*, w: *I delitti riservati alla Congregazione per la Dottrina della Fede. Quaderni di Ius Missionale*, a cura di A. D'Auria, C. Papale, Roma 2014, s. 29–46; A. Calabrese, *Diritto penale canonico*, Città del Vaticano 2006, s. 289–290.

⁴³ D.G. Astigueta, *Ultime modifiche al motu proprio delicta graviora*, w: *Il quindicesimo anniversario dell' istituto di diritto canonico „Ad instar facultatis” dell'Università Cattolica Pázmány Péter*, red. Sz. Anzelm Szuromi, Budapest 2011, s. 79–80.

czowym terminem we wszystkich tekstach było słowo „kto”. Ten zwrot wskazywał, że wiele osób może dopuścić się tego przestępstwa. Szafarzem może być biskup, prezbiter i diakon, a także mężczyzna lub kobieta. Udzielający usiłuje udzielić sakramentu święceń. Zdaniem Dariusza Borka niezależnie od tego, kto popełnia przestępstwo, święcenia będą tylko usiłowane⁴⁴. Usiłowanie musi charakteryzować się świadomym i wolnym działaniem, a wina – mieć charakter umyślny; dodatkowo zamiar powinien być specjalny (*dolus directus coloratus*)⁴⁵. Zdaniem Jerzego Syryjczyka przy winie umyślnej nie jest konieczna świadomość formalnej strony czynu, czyli tego, czy jest on zagrożony sankcją karną w ustawie karnej. Nie wymaga się, aby sprawca zdawał sobie sprawę z przestępczości czynu, czyli z tego, że naruszona ustawa należy do prawa karnego⁴⁶. Autor nawiązał w tym do opinii innych ekspertów – m.in. Gommarusa Michielsa oraz Felixa Cappello⁴⁷. Andrei D’Auria uważa, że powstanie winy umyślnej zależy od spełnienia pewnych warunków po stronie intelektu (poznanie ustawy lub nakazu karnego) i woli. Podmiot musi przewidzieć skutki zachowania przestępczego oraz mieć świadomość praktyczną, że wywoła negatywny skutek karny w postaci zaciągnięcia kary⁴⁸.

Bardzo ważną rolę odgrywa tu poczytalność, która jest emanacją elementu subiektywnego⁴⁹. Poczytalność to sąd teoretyczno-praktyczny, który ocenia czyn sprawcy wraz ze wszystkimi kwalifikacjami⁵⁰. W naukach prawnych podobną tezę wyraził Jarosław Warylewski, który stwierdził, że istnienie owego związku stanowi warunek odpowiedzialności karnej. Mimo to nie skut-

⁴⁴ D. Borek, *Przestępstwa zastrzeżone*, s. 108.

⁴⁵ Idem, *Concursus in delicto. Formy zjawiskowe przestępstwa w kanonicznym prawie karnym (studium prawno-historyczne)*, Warszawa 2014, s. 57–58.

⁴⁶ J. Syryjczyk, *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 111–113.

⁴⁷ G. Michiels, *De delictis et poenis. Comentarius Libri V Codicis Iuris Canonici*, vol. 1, Parisiis–Tornaci–Romae–NeoEboraci 1961, s. 110; F. Cappello, *Summa iuris canonici. De procesibus, delictis et poenis*, vol. 3, Romae 1955, s. 483.

⁴⁸ A. D’Auria, *L'imputabilità nel diritto penale canonico*, Roma 1997, s. 81–82.

⁴⁹ V. de Paolis, *L'imputabilità dell'atto delittuoso ne libro V del CIC*, „Apollinaris” 1979, nr 52, s. 165–174.

⁵⁰ J. Syryjczyk, *Sankcje w Kościele*, s. 108.

kuje odpowiedzialnością jako taką⁵¹. Dariusz Borek zauważa, że poczytalność to właściwość, dzięki której działanie i jego skutki mogą być sprowadzone do wolnej i świadomej woli podmiotu. Musi być przypisany osobie, ponieważ jest jej wyłączną własnością. Nie można mówić o związku przyczynowym w przypadku przymusu fizycznego, siły wyższej, odruchu lub instynktu⁵². Rozważania Borka wokół poczytalności wynikały z wcześniej przeprowadzonych badań. W nawiązaniu do nich Grzegorz Leszczyński zauważył, że określając poczytalność sprawcy, w pierw należy określić rodzaj czynu: *actus hominis* to czyn ludzki, *actus humanus* – czyn człowieka⁵³. U podstaw przestępstwa leży grzech ciężki, który cechuje się świadomością, dobrowolnością oraz zewnętrznym działaniem. Naruszenie zewnętrzne będzie niszczyło porządek moralny. Poczytalność sprawcy powinna być ciężka, czyli dotyczyć bardzo ważnej materii. Ciężkość obiektywna jest związana z normą karną, która chroni bardzo ważne instytucje, takie jak sakramenty, władzę, urzędy, czyli elementy kluczowe dla wspólnoty Kościoła, które można ogólnie nazwać ciężką materią⁵⁴.

Drugim kluczowym terminem był zwrot „kobieta”. Termin łaciński *mulier* oznacza kobietę pod względem biologicznym, psychologicznym i prawnym. Ustawodawca przyjmuje definicję płci jako naturalną konsekwencję wynikającą z biologicznych uwarunkowań. Rozumienie płci w kategoriach *gender*, czyli jako element przemian społeczno-kulturowych, nie będzie do zaakceptowania przez prawo kościelne, którego fundamentami są prawo naturalne oraz pozytywne prawo Boże⁵⁵. Jednak zdarzają się przypadki

⁵¹ J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2004, s. 191; J. Arias, *De Sanctionibus in Ecclesiae. Sankcje w Kościele. Komentarz do kanonów 1311–1399*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 993.

⁵² D. Borek, *Concursus in delicto*, s. 51; A. D'Auria, op.cit., s. 39–40.

⁵³ G. Leszczyński, *Pojęcie poczytalności w prawie karnym Kościoła*, „Prawo Kanoniczne” 2004, nr 1–2, s. 93–94.

⁵⁴ A. D'Auria, op.cit., s. 53–54.

⁵⁵ T. Gałkowski, *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Warszawa 2020, s. 23–24.

zmiany płci. Co zatem należy uczynić w przypadku, gdy kobieta podda się serii zabiegów, po których w zewnętrznym i biologicznym wymiarze będzie przypominać mężczyznę, i jako mężczyzna wstąpi do seminarium duchownego, a następnie przyjmie święcenia diakonatu oraz kapłańskie? Przyjęcie święceń w takim przypadku będzie miało charakter usiłowania, ponieważ ustawodawca przyjmuje biologiczną definicję płci, a nie genderowską.

Nasuwa się wniosek, aby większy nacisk położyć na kwestie formalne w postaci gruntownej analizy dokumentów. Tomasz Biało-brzeski podkreśla, że zdarzają się przypadki, iż na poziomie parafialnym zgłaszają się osoby po zmianie płci. W tego typu sytuacjach powołują się na wyrok sądu państwowego, który uznał taki zabieg i nakazał dokonać zmiany w aktach Urzędu Stanu Cywilnego⁵⁶. Wyrok sądu oraz prośba zainteresowanego nie stanowią wystarczających podstaw, aby nastąpiła zmiana dotychczasowych zapisów w księdze ochrzczonych lub innych księgach parafialnych⁵⁷. Dokumenty powinny zawierać prośbę osoby, dokumenty sądowe i medyczne. Z poziomu kurialnego wraz z pismem przewodnim należy wysłać je do jednej z dykasterii Kurii Rzymskiej. Mimo że wspomniany organ wyda zgodę na dokonanie zmian we właściwych księgach, z należytą starannością trzeba wskazać informacje umieścić w księdze ochrzczonych lub w innych księgach parafialnych⁵⁸.

Podsumowując ten interesujący wątek – w przypadku wszelkich korekt lub zmiany płci kobiety na mężczyznę przyjmowanie święceń nadal będzie miało charakter przestępczy, a czynność będzie nacechowana usiłowaniem udzielenia tego sakramentu.

⁵⁶ T. Biało-brzeski, *Adnotacje w księdze ochrzczonych*, w: *Chrzest i małżeństwo – harmonizacja ustawodawstwa*, red. H. Stawniak, R. Kamiński, Warszawa 2018, s. 151.

⁵⁷ J. Adamczyk, *Księgi parafialne w świetle obowiązujących przepisów*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2016, nr 2, s. 170; E. Tejero, *Las normas y los actos de la conferencia episcopal de España en materia litúrgico-sacramental*, „Ius Canonicum” 1992, vol. 32, nr 1, s. 261–300.

⁵⁸ T. Biało-brzeski, op.cit., s. 151–152.

4. Zakończenie

Powyższe badania miały na celu przypomnienie zakresu ochrony sakramentu święceń kapłańskich oraz określenie formy podmiotowej i przedmiotowej czynów przestępczych w związku ze sprawowaniem go w Kościele katolickim. Analiza przepisów karno-kanonicznych została poprzedzona refleksją, która miała pokazać ewolucję w tym obszarze, a przedstawienie przyczyn dalszej i bliższej wskazało motywy działań ustawodawcy. Zdecydował on, że usiłowanie udzielenia święceń kobiecie stanowi przestępstwo, które wywołuje inne negatywne skutki we wspólnocie Kościoła. Warto podkreślić, że przepisy prawa kanonicznego wynikają z nauczania Kościoła, w którym zawarto, że święcenia kapłańskie w Kościele katolickim mogą być udzielane tylko mężczyznom ochrzczonym.

STRESZCZENIE

Przestępstwo usiłowania udzielenia święceń kobiecie w świetle odnowionych przepisów kanonicznego prawa karnego

Nauczanie Kościoła katolickiego o udzieleniu święceń kobietom było powodem wielu dyskusji. W tym obszarze Kościół nie posiada władzy i tego typu czynności skutkują ich nieważnością, co jednak nie przeszkodziło uczynić to biskupowi Braschiemu w 2002 r. Główna idea artykułu została podzielona na dwie części. W pierwszej przedstawiono przyczyny bliższe i dalsze, które stały u podstaw określenia przez Stolicę Apostolską usiłowania udzielenia święceń kobiecie mianem przestępstwa. W drugiej dokonano analizy przepisów umieszczonych w czterech dokumentach ogłoszonych na przestrzeni czasu, począwszy od 2007 r. Wskazano zakres przedmiotowy i podmiotowy czynu zabronionego. Podczas prowadzenia badań wykorzystano różne metody: dogmatyczno-prawną, historyczną, porównawczą oraz filologiczną, co pozwoliło dojść do wniosku, że sakramenty stanowią szczególne dobro dla wspólnoty Kościoła i wymagają właściwej ochrony, a tego rodzaju przestępstwa są dla społeczności kościelnej wyjątkowo szkodliwe i wprowadzają wiele wątpliwości we wspólnocie.

Słowa kluczowe: przestępstwo kościelne; święcenia; nauczanie Kościoła; usiłowanie udzielenia święceń kobiecie

SUMMARY

The crime of attempting to ordain a woman
in the light of the renewed provisions of canonical criminal law

The Catholic Church's teaching on the ordination of women has been the cause of much debate. In this area, the Church has no authority to ordain women and such actions result in their nullity, which, however, did not prevent Bishop Braschi from doing so in 2002. The main idea of the article is divided into two parts. The first presented the proximate and subsequent reasons behind the Holy See's designation of the attempted ordination of a woman as an offence. The second part was an analysis of the provisions placed in four documents promulgated over time, starting in 2007. The subject and object scope of the criminal act was indicated. In conducting the research, various methods were used: dogmatic-legal, historical, comparative, and philological, which made it possible to reach conclusions that indicate that the Sacraments constitute a special good for the community of the Church and require proper protection, and that this type of offence is extremely harmful for the ecclesial community and introduces many doubts in the community.

Keywords: ecclesiastical offence; ordination; Church teaching; attempted ordination of a woman

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk J., *Księgi parafialne w świetle obowiązujących przepisów*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2016, nr 2.
- Arias J., *De Sanctionibus in Ecclesiae. Sankcje w Kościele. Komentarz do kanonów 1311–1399*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego*, red. P. Majer, Kraków 2011.
- Astigueta D.G., *Ultime modifiche al motu proprio delicta graviora*, w: *Il quindicesimo anniversario dell' istituto di diritto canonico „Ad instar facultatis” dell'Università Cattolica Pázmány Péter*, red. Sz. Anzelm Szuro-mi, Budapeszt 2011.

- Białobrzeski T., *Adnotacje w księdze ochrzczonych*, w: *Chrzest i małżeństwo – harmonizacja ustawodawstwa*, red. H. Stawniak, R. Kamiński, Warszawa 2018.
- Borek D., *Concursus in delicto. Formy zjawiskowe przestępstwa w kanonicznym prawie karnym (studium prawno-historyczne)*, Warszawa 2014.
- Borek D., *Przestępstwa zastrzeżone dla Kongregacji Nauki Wiary. Normy materialne i proceduralne*, Tarnów 2019.
- Bujak J., *Problem kapłaństwa kobiet w nauczaniu Kościoła katolickiego po Soborze Watykańskim II – „Inter insigniores” i „Ordinatio sacerdotalis”*, w: *Ty jesteś kapłanem na wieki*, red. Z. Kroplewski, A. Offmański, Szczecin 2006.
- Butler S., *Women's Ordination. Three Questions*, „Chicago Studies” 1995, nr 34.
- Calabrese A., *Diritto penale canonico*, Città de Vaticano 2006.
- Cappello F., *Summa iuris canonici. De procesibus, delictis et poenis*, vol. 3, Romae 1955.
- Cito D., *Delicta graviora contro la fede sacramenti*, w: *Questioni attuali di diritto penale canonico* (Studi Giuridici 96), red. V. de Paolis, Città del Vaticano 2012.
- D'Auria A., *L'imputabilità nel diritto penale canonico*, Roma 1997.
- Dezzuto C., *Il delictum gravius di attentata ordinazione sacerdotale di una donna*, „Ius Missionale” 2012, nr 6.
- Dulles A., *Gender and Priesthood. Examining the Teaching*, „Origins” 1996, nr 25.
- Dulles A., *L'ordinazione delle donne. I motivi per dir no*, „La Civiltà Cattolica” 1998, nr 3.
- Dydek A., *Ordynacja kobiet. Problemy i pytania otwarte w kontekście dialogu ekumenicznego*, Kraków 2017.
- Fisichella R., *Sulle donne prete con è una questione di tempo*, „Palestra del Clero” 1995, nr 74.
- Gałkowski T., *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Warszawa 2020.
- Greshake G., *Być kapłanem dzisiaj*, Poznań 2010.
- Hemperek P., *Stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie dopuszczenia kobiet do kapłaństwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1978, nr 5.
- Janczewski Z., *Ustanawianie szafarzy sakramentów świętych w Kościele łacińskim i Kościołach Wschodnich*, Warszawa 2004.

- Leszczyński G., *Pojęcie poczytalności w prawie karnym Kościoła*, „Prawo Kanoniczne” 2004, nr 1–2.
- Leszczyński P., *Protestantyzm w świecie i w Polsce wobec zagadnienia ordynacji kobiet na urząd duchownego. Regulacje wewnętrzkościelne oraz aktualny stan dyskusji*, w: *Kobiety we współczesnej Europie*, red. M. Musiał-Karg, Toruń 2009.
- Martini C.M., Eco U., *In cosa crede chi non crede?*, „Liberal” 1998.
- Michiels G., *De delictis et poenis. Comentarius Libri V Codicis Iuris Canonici*, vol. 1, Parisiis–Tornaci–Romae–NeoEboraci 1961.
- Miziołek W., *Dyskusja w Kościele anglikańskim nad dopuszczeniem kobiet do kapłaństwa*, „Biuletyn Ekumeniczny” 1974, nr 1.
- Noceti S., *Donne e ministero: una questione scomoda. Orientamenti e prospettive interpretative nella riflessione teologica delle donne*, w: *Liturgia e ministeri ecclesiali. Atti della XXXV Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia, Vallombrosa 26–31.08.2007*, a cura di A.M. Calpaj Burlini, Roma 2008.
- Paolis V. de, *L'imptabilita dell atto delittuoso ne libro V del CIC*, „Apollinaris” 1979, nr 52.
- Papale C., *I delitti contro la morale*, w: *I delitti riservati alla Congregazione per la Dottrina della Fede. Quaderni di Ius Missionale*, a cura di A. D'Auria, C. Papale, Roma 2014.
- Piola A., *Donna e sacerdozio. Indagine storica-teologica degli aspetti antropologici dell'ordinazione delle donne*, Torino 2005.
- Poważa-Kurko B., *Historia sporu o ordynację kobiet w Kościele anglikańskim*, „Słowo i Myśl” 2000, nr 5–6.
- Raming I., *Der Ausschluss der Frau vom priesterlichen Amt. Gottgewollte Tradition oder Diskriminierung? Eine rechtshistorisch-dogmatische Untersuchung der Grundlagen von Kanon 968 § 1 des Codex Iuris Canonici*, Köln–Wien 1973.
- Ratzinger J., *Il sale della terra. Cristianesimo e Chiesa cattolica nella svolta del millenio. Un colloquio con Peter Seewald*, Cinisello B. 1997.
- Sander M., *Il delitto di attentata ordinazione sacra di una donna. Ratio legis teologica l'evoluzione storica della normative e commento alla legge vigente*, Roma 2013.
- Słownik języka polskiego PWN*, hasło *usiłować*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/usi%C5%82owa%C4%87.html>.
- Stokłosa M., *Utrata stanu duchownego. W aktualnym prawodawstwie Kościoła Łacińskiego*, Warszawa 2015.

- Sucheckie Z., *Le privazioni e le proibizioni nel Codice di Diritto Canonico del 1983*, Città del Vaticano 2010.
- Sullivan F., *Insegnamento infallibile sull'ordinazione delle donne?*, w: *Capture a interpretare Il Magistero. Una fedeltà creative*, red. F. Sullivan, Bologna 1997.
- Syryjczyk J., *Kanoniczne prawo karne. Część szczególna*, Warszawa 2003.
- Syryjczyk J., *Sankcje w Kościele. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Syryjczyk J., *Wymiar kar latae sententiae w świetle przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, „Prawo Kanoniczne” 1985, nr 3–4.
- Tejero E., *Las normas y los actos de la conferencia episcopal de España en materia litúrgico-sacramental*, „Ius Canonicum” 1992, vol. 32, nr 1.
- Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2004.
- Wijngaards J., *The Ordination of Women in the Catholic Church. Unmasking a Cuckoo's Egg Tradition*, London 2001.

